

Arheološko-istorijska interpretacija manastira Vojlovica

Manastir Vojlovica, sa crkvom posvećenom arhangelima Mihajlu i Gavrilu, nalazi se na teritoriji južnog Banata, u nehumanom ambijentu okružen postrojenjima Rafinerije nafte Pančevo. Prema predanjima, manastir je osnovan pod kttorstvom despota Stefana Lazarevića pred kraj XIV i početak XV veka, ali to nije potvrđeno arheološkim iskopavanjima, kao ni analizom istorijskih izvora. Analizom rezultata arheoloških iskopavanja (ostaci arhitekture, nekropola, pokretni nalazi) i istorijskih izvora, zaključuje se da je crkva manastira najverovatnije nastala u periodu kraja XV i početka XVI veka.

Uvod

Manastir Vojlovica se nalazi u južnom Banatu, na levoj strani puta Pančevo-Starčevo, na udaljenosti oko 6 km od centra grada, blizu ušća Tamiša u Dunav. Crkva manastira Vojlovice je posvećena arhangelima Mihajlu i Gavrilu. Danas je manastir okružen postrojenjima Rafinerije nafte Pančevo.

Manastir Vojlovica je jedan od najstarijih sakralnih spomenika u Srbiji severno od Save i Dunava, koji je među prvima dobio svoju monografiju po uzoru na monografije manastira Mesića i Zlatice (Matić 1988: 5). Postojeće legende pripisuju nastanak manastirskog kompleksa periodu vladavine despota Stefana Lazarevića, krajem XIV i početkom XV veka. Jedno od predanja govori da je manastir osnovan 1383. godine (Matić 1973: 153). U drugom se, pak, pominje da su nakon bitke kod Le-bana 1393. godine izbeglice zajedno sa Nikolom Skobaljićem, vazalom despota Stefana Lazarevića, prešli Dunav. Sa sobom su poneli ikonostas manastira Vojlovac, po kome je današnji manastir dobio ime (Matić 1988: 5). Sa kraja XVIII veka postoji predanje koje govori da je manastir sa crkvom posvećenom sv. arhangelima Mihajlu i Gavrilu od pečene opeke u obliku krsta podignut od strane despota 1405. godine (Matić 1988: 5).

Početkom XV veka Srbija je bila u vazalnom odnosu sa Ugarskom i despot Stefan je morao da izvršava vazalske dužnosti. Ukoliko su potči-

*Tamara Pavlović
(1989), učenica 2.
razreda Gimnazije
"Uroš Predić" u
Pančevu*

*MENTOR:
Jelena Živković,
student 1. godine
arheologije na
Filozofskom fakultetu
u Beogradu*

njene države ispunjavale svoje obaveze, vladari su dobijali posede na upravu. Zbog lojalnosti prema ugarskom kralju igmundu, despot Stefan je 1405. godine dobio Beograd i Mačvu, a 1411. posede u Banatu i Bačkoj (Kalić 1982: 65). Vojvodina je u to vreme bila pod vlašću Ugarske, podeljena na županije kojima su vladali srpski vladari (Ćirković 1982: 325). Jedna od legendi je i da su manastir osnovali srpski monasi 1405. godine, prebegli iz južnih delova Ugarske (Matić 1988: 5).

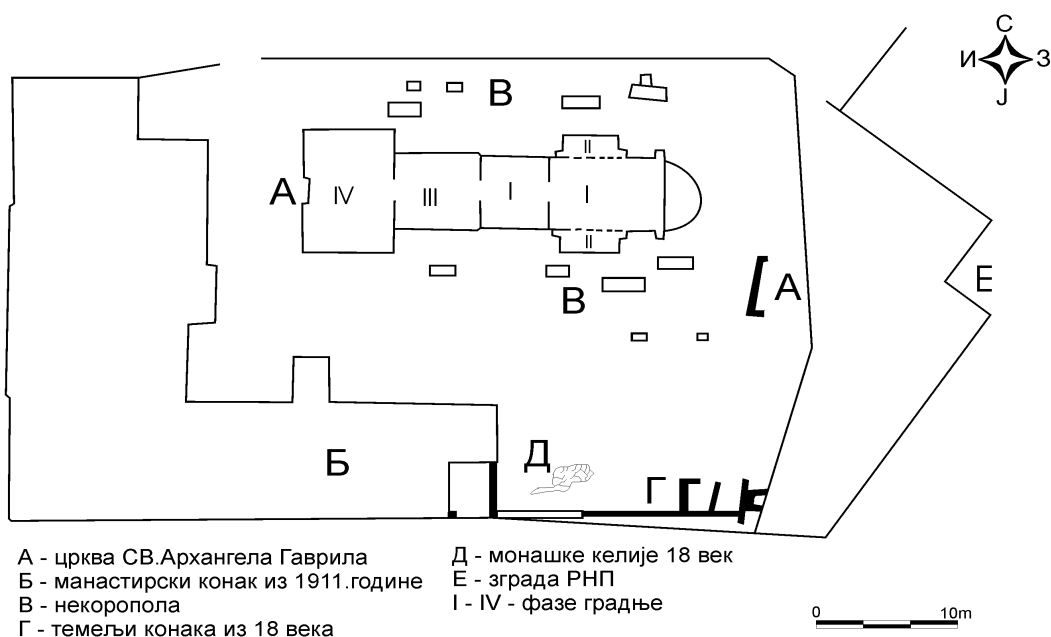
Dosadašnja istraživanja. Unutar manastirskog kompleksa vršena su arheološka iskopavanja u periodu 1982-1995. godine. Prva istraživanja su započeta 1982. godine pod rukovostvom Ljubomira Bukvića, arheologa Narodnog muzeja u Pančevu. Tokom iskopavanja otkriveno je nekoliko grobova i očuvani ostaci kamenih temelja crkve. Detaljnija istraživanja su vršena tokom 1984. godine u oltarskom delu, naosu, severnoj i južnoj pevnici, starijoj priprati i Pajsijevoj priprati (Kostić 1987: 19).

Ekipa Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Pančevu i arheolog Marir Brmbolić su 1993-1995. godine vršili nova iskopavanja u jugoistočnom i jugozapadnom sektoru crkvene porte (slika 1).

Cilj rada i definicija problema. Zbog brojnih stradanja manastira i izgradnje Rafinerije nafte Pančevo nema dovoljno adekvatnih dokaza u vezi sa osnivanjem manastira i istorijskim okolnostima pod kojima je manastir podignut. Iz dosadašnjih istraživanja ne može se pouzdano zaključiti koji stil gradnje je u pitanju, pa je i to jedan od problema koji je razmatran u ovom radu. Istorijski podaci (predanja i izvori) i rezultati ar-

Slika 1.
Situacioni plan
kompleksa manastira
Vojlovica (Brmbolić
1997)

Figure 1.
Situation of Vojlovica
Monastery complex
(taken from: Brmbolić
1997)



heoloških iskopavanja se spore oko ovih problema jer su arheološki dokazi (pokretni i nepokretni nalazi) dali sasvim drugačiju predstavu o vremenu nastanka, arhitekturi i propastima manastira. Tokom iskopavanja nisu pronađeni tragovi manastirskih konaka koji bi se mogli datirati pre XVIII veka, iako se zasigurno zna da je manastir postojao i pre tog perioda. S druge strane, neki istorijski izvori datuju osnivanje manastira u XIV vek, u vreme despota Stefana Lazarevića. Cilj ovog istraživanja je da se uporednim sagledavanjem raspoloživih arheoloških i istorijskih podataka što približnije datuje period u kome je manastir Vojlovica nastao.

Materijal i metode. Analiziranu građu čine arheološki i istorijski podaci koji su prikupljeni na Filozofskom fakultetu na odeljenju arheologije, u Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Pančevu, Istraživačkoj stanici Petnica i Istorijskom arhivu Pančevo. Veoma bitni istorijski izvori su prikupljeni u Gradskoj biblioteci u Pančevu. Rad obuhvata istraživanje arheoloških pokretnih nalaza i ostataka arhitekture, nekropole i istorijskih izvora.

Arheološka iskopavanja

Ostaci arhitekture

Arheološkim iskopavanjima u oltarskoj apsidi su konstatovana četiri nivoa poda. Takođe, pored podova u oltarskoj apsidi i severnoj pevnici, pronađena su i tri sloja živopisa, koji se vezuju za postvizantijsko monumentalno slikarstvo, kao i tragovi časne trpeze. Najstariji pod u crkvi građen je od opeke kvadratnog oblika. Izneta je pretpostavka da je prvobitna crkva imala pravougaoni oblik sa dubokom oltarskom apsidom u istočnom delu, na osnovu razlike u građevinskom materijalu koji je korišćen za izgradnju oltarske apsidi i pevnica. Apsida je građena od tanke opeke u krečnom malteru, dok je za izgradnju pevnica korišćena opeka u krečnom malteru sa znatno više peska. Smatra se da je najstariji pod u crkvi istovremen sa najstarijim slojem fresko-živopisa (Brmbolić 1997: 248). Stariji sloj živopisa je pronađen u gornjoj niši protezisa i prikazuje starozavetnu scenu Gostoljublje Avramovo. Ovaj sloj je rađen u fresko-tehnici. M. Veinović i V. Matić smatraju da najstariji sloj živopisa treba datovati u drugu polovinu XV ili prvu polovinu XVI veka, dok S. Raičević smatra da je to datovanje izneto bez dokaza i da najstariji sloj živopisa treba datovati u drugu polovinu XVII ili početak XVIII veka (Brmbolić 1997: 242). Drugoj građevinskoj fazi pripada pod izrađen od maltera, zaglaćane površine. Pomenute pevnice su prizidane u drugoj fazi i istovremene su sa mlađim slojem fresko-živopisa, koji je takođe rađen u fresko-tehnici i datuje sa kraja XVII ili početka XVIII veka (Brmbolić 1997: 248). Freske mlađeg sloja koje predstavljaju scene iz Starog zaveta

otkrivene su u oltaru na zidnim površinama apside, protezisa i đakonika i jednim delom u severnoj pevnici. Mlađi živopis u manastiru Vojlovici je u velikoj srodnosti sa živopisom u manastiru Drači kod Kragujevca jer su natpisi slični po tipologiji slova (Raičević 1992: 266). Treća građevinska faza obuhvata pod od opeke, kada iguman Pajsije Milutinović dograđuje još jednu pripratu crkvi. Najmlađe živopisanje, koje je rađeno u uljanoj tehnici, pripada ovoj fazi i potiče iz druge polovine XVIII veka. Tokom četvrte, najmlađe, građevinske faze, 1836. godine izgrađen je pod u zvoniku. Unutrašnje površine zida u crkvi su bile prekrivene molerajem, koji je bio znatno oštećen (Brmbolić 1997: 248). Usled iskopavanja u crkvi, arheolozi su konstatovali da je za izgradnju crkve upotrebljena pločasta, dobro pečena opeka koja je vezana krečnim malterom i koja je nađena u najstarijem delu crkve, kao što su oltarski, pevnčki prostor i starija priprata (Kostić 1988: 19). Na osnovu pronađenih fragmenata krečnog maltera, ustanovljeno je da je crkva bila oslikana crnom bojom na beloj površini (Brmbolić 1994: 108). Konstatovano je da na mestu današnje crkve ne postoje tragovi starije građevine, koji bi ukazali na održavanje kontinuiteta starijeg kulnog mesta (Kostić 1988: 19). Pored pronađenih podova u crkvi, tačnije ispred oltara (trpeze) konstatovan je temelj pravougaonog oblika, rađen od opeke. Istočni deo proširenog temelja je bio nalegnut na šestougaono postolje starije trpeze koja je zidana opekama (Kostić 1987: 20). Spoljašnje strane šestougaone trpeze bile su premazane belim, mestimično opalim malterom. Čišćenjem temelja mlade trpeze konstatovano je da je postolje starije trpeze bilo veoma oštećeno u gornjem zapadnom delu (Kostić 1987: 20). Arheološkim radovima je ustanovljeno da starije postolje pripada vremenu nastanka najstarijeg poda u crkvi, dok je mlade postolje izgrađeno u periodu nastanka mlađeg poda (Kostić 1987: 20).

Iskopavanjima u crkvi, u centralnom delu naosa, ispred carskih dveri otkriven je skelet nepoznatog pokojnika (Brmbolić 1997: 242). Nadgrobna ploča pravougaonog oblika, sa reljefnom predstavom krsta je bila izrađena od ružičastog mermera, kao i novija časna trpeza. Ploča je postavljena u ravni sa nivoom najmlađeg poda u crkvi (Kostić 1988: 21). Na nadgrobnoj ploči je bio uklesan zapis, koji je vremenom izbrisan. Grobna raka je bila orijentacije istok-zapad. Pokojnik je sahranjen u opruženom položaju, položen na leđa, dok su mu ruke bile prekrštene na donjem delu trbuha, iznad karlice, desna preko leve. Na osnovu tragova bele boje koji su pronađeni u zemlji, pretpostavlja se da je pokojnik bio položen na daskama, tačnije u drvenom sanduku. Ovo je jedini grobni nalaz u crkvi i zbog mesta na kojem je sahranjen pokojnik smatra se da je u pitanju crkveni velikodostojnik (Kostić 1987: 21).

U južnom sektoru crkvene porte, vršena su nova iskopavanja. Ovaj deo je sa istočne strane omeđen zgradom Rafinerije, sa južne ogradnim zidom porte koji je podignut u XX veku. Prilikom iskopavanja ukazali su se tragovi temelja objekta koji se protezao paralelno sa crkvom. U istočnom delu otkrivene građevine pronađeni su očuvani ostaci temelja tri manje prostorije. Zapadni kraj ovog objekta otkriven je u temeljima istočnog zida južnog krila postojećeg manastirskog konaka, koji je podignut 1911. godine. Zbog male širine objekta arheolozi su konstatovali da je sasvim moguće da se duž severne strane protezao dugi trem, ali nije poznato da su u prethodnim iskopavanjima otkriveni drveni stubovi koji su nosili krovnu konstrukciju trema. Temelji koji su otkriveni pripadaju konaku koji je podignut u XVIII veku, južno od crkve (Brmbolić 1997: 243). Čišćenjem otkrivenih temelja izdvojile su se tri građevinske faze. Najstarijoj fazi pripada južni zid konaka, koji je predstavljao i ogradni zid kompleksa. Temelj je zidan pažljivo od cigle koja je vezana zemljom. Verovatno je građen posle 1752. godine kada je iguman Pajsije crkvi doziđao još jednu pripratu. Drugoj fazi gradnje pripadaju temelji dve manje prostorije u istočnom delu konaka. Temelji su građeni od lomljene cigle koja je vezana zemljom. Unutrašnje površine otkrivenih prostorija su bile prekrivene tankim slojem maltera i bile su oslikane floralnim motivima crne boje na beloj površini. Ove prostorije su dograđene u vreme obnove konaka 1791. godine, nakon razaranja 1788. godine. Najmlađoj fazi gradnje pripada prostorija na samom kraju istočnog dela konaka. Pravougaonog je oblika i otkrivena je samo delimično. Temelji su građeni od cigle koja je vezana krečnim malterom sa dosta peska (Brmbolić 1997: 244).

U zapadnom delu konaka otkriven je niz neobrađenog kamena koji se protezao u pravcu istok-zapad. Uz severni deo konaka pronađena je površina zapečene zemlje. Čišćenjem se pokazalo da površina zapečene zemlje predstavlja urušene zidove od pletera jer su na na brojnim grumenima vidljivi otisci prepletenog pruća, koje je predstavljalo konstrukciju zidova. Nalazi paljevina, zapečene zemlje i nagorelog drveta ukazuju na to da je objekat stradao u požaru (Brmbolić 1997: 244). U jednom od popisa pravoslavnih manastira u Banatu iz 1771. crkva se ne spominje, ali se dosta govori o postojanju zgrada zidanih opekom i tri monaške ćelije od pletera. Tokom arheoloških radova otkriven je jedan objekat jugoistočno od crkve. Smatra se da je u pitanju druga monaška ćelija, dok treća ćelija nije pronađena (Brmbolić 1997: 245).

Tokom iskopavanja u podrumu konaka manastira konstatovano je da je istočni zid južnog krila konaka podignut na temeljima starog objekta (Brmbolić 1995: 126). Čišćenjem zida utvrđeno je da je građen pažljivo od cigle koja je vezana zemljom, na isti način kao i južni zid objekta koji je pronađen u prethodnim iskopavanjima. S obzirom da južni zid naleže

na ivicu južnog krila konaka, pretpostavljeno je da se radi o završetku objekta koji se protezao južno od crkve, pa je na osnovu toga donet zaključak da južna kapija porte predstavlja veštačku tvorevinu koja je nastala tokom XX veka kada je vršena obnova crkve (Brmbolić 1995: 126). Pri iskopavanjima u podrumu pronađeni su fragmenti živopisa prve i druge faze živopisanja crkve. Arheolozi su po završetku ovih iskopavanja došli do zaključka da se radi o manastirskom konaku koji je podignut tokom XVIII veka, što se navodi i u istorijskim izvorima (Brmbolić 1995: 126). Evidentne faze gradnje koje su konstatovane prilikom iskopavanja ovog objekta predstavljaju obnove konaka nakon velikih razaranja manastira 1716, 1738. i 1788. godine.

Nekropola

Grobni ukopi su otkriveni u južnom sektoru crkvene porte. Bez nadzemnih belega otkriveni su severno i zapadno od konaka, kao i ispod temelja starog ogradnog kompleksa. Mnogi grobovi su bili oštećeni i razoreni prilikom izgradnje Rafinerije nafte Pančevo. Nekropola u manastirskoj porti je verovatno formirana odmah po izgradnji crkve, a u upotrebi je najviše bila tokom XVIII i XIX veka (Brmbolić 1997: 245).

Ispod temelja južnog zida konaka otkriveni su oštećeni ostaci skeleta. Pokojnik je bio položen na leđa sa rukama prekrštenim u predelu karlice. Grob je bio ukopan ispod mlađih zidova tj zidova koji pripadaju drugoj fazi gradnje (Brmbolić 1995: 126).

Tokom iskopavanja konaka, u njegovom zapadnom delu otkrivena je ozidana, zasvedena grobnica. Građena je veoma pažljivo od cigle u krečnom malteru. Ulaz u grobnicu i strma silazna rampa, izrađena od cigle, nalaze se na zapadnoj strani. U unutrašnjosti grobnice koja je bila ispunjena zemljom, pronađeni su brojni ulomci staklenih boca, porcelana i keramike koji se opredeljuju u XIX vek (Brmbolić 1997: 244).

Pokretni nalazi

Pokretne arheološke nalaze predstavljaju fragmenti lonaca, krčaga, činija (slika 2), rađeni od fino prečišćene zemlje. Ulomci su sive i terakot boje bez ornamenata. Prema tipološkim karakteristikama, mogu se svrstati u XVI vek (Brmbolić 1997: 245). Ulomci krčaga, ibrika i zdela su žute, zelene i mrke boje i datiraju iz perioda između XVII i XIX veka. Pored fragmenata keramike brojni nalazi su i gvozdeni klinovi, reze i okovi. Najmalobrojniji su fragmenti staklenih boca blede-žute boje i kandila koji su kupastog oblika sa horizontalno razgrnutim obodom. Staklo se vremenski može opredeliti u XVI-XVII vek (Brmbolić 1997: 247). Na period po odlasku Turaka iz ovih krajeva ukazuju ulomci gledosane i dobro pečene kasno-srednjovekovne keramike (tanjir, keramička lulica, krčag), fragmenti

stakla (delovi polileja, posuda za kandilo i ulje, boce), gvozdeni delovi (klinovi, potkovice, kašika za tamjan), nađeni uz severni zid priprate. Prilikom iskopavanja pronađeni su brojni fragmenti pećnjaka. Najznačajniji nalaz je fragment kaljeve peći koji je nađen u istočnom delu novootkrivenog konaka. Najbližu analogiju otkrivenom delu venca kaljeve peći nalazimo u fragmentu otkrivenom u Smederevskoj tvrđavi, a koji se pouzadno datuje u XV vek (Brmbolić 1997: 247). Obod pećnjaka je kanelovan, a unutrašnja površina je zelene boje i gledosana je.

Istorijski izvori

Despot Stefan Lazarević je 1405. godine izdao povelje za šest manastira, pa se pretpostavlja da među njima i manastir Vojlovica dobio povelju o osnivanju (Matić 1988: 5). U pomenutim poveljama i darovnicama se pominju manastiri na Svetoj gori i dva manastira u Rumuniji.

Najstariji pouzdani pomen Vojlovice potiče iz 1542. godine i zasnovan je na zapisu iz "Zbornika" Božidara Vukovića štampanog u Veneciji 1536/38. godine. U "Zborniku" je zapisano: "Ja grešni jeromonah Partenije, iguman manastira Vojlovice, kupio sam ovu knjigu za dvadeset groša od jeromonaha Ilariona iz manastira Dečana, 7050. godine od stvaranja sveta a 1542. godine od rođenja Hristaova. U to vreme bilo je 36 jeromonaha, đakona i monaha samnom u životu." (Matić 1988: 7)

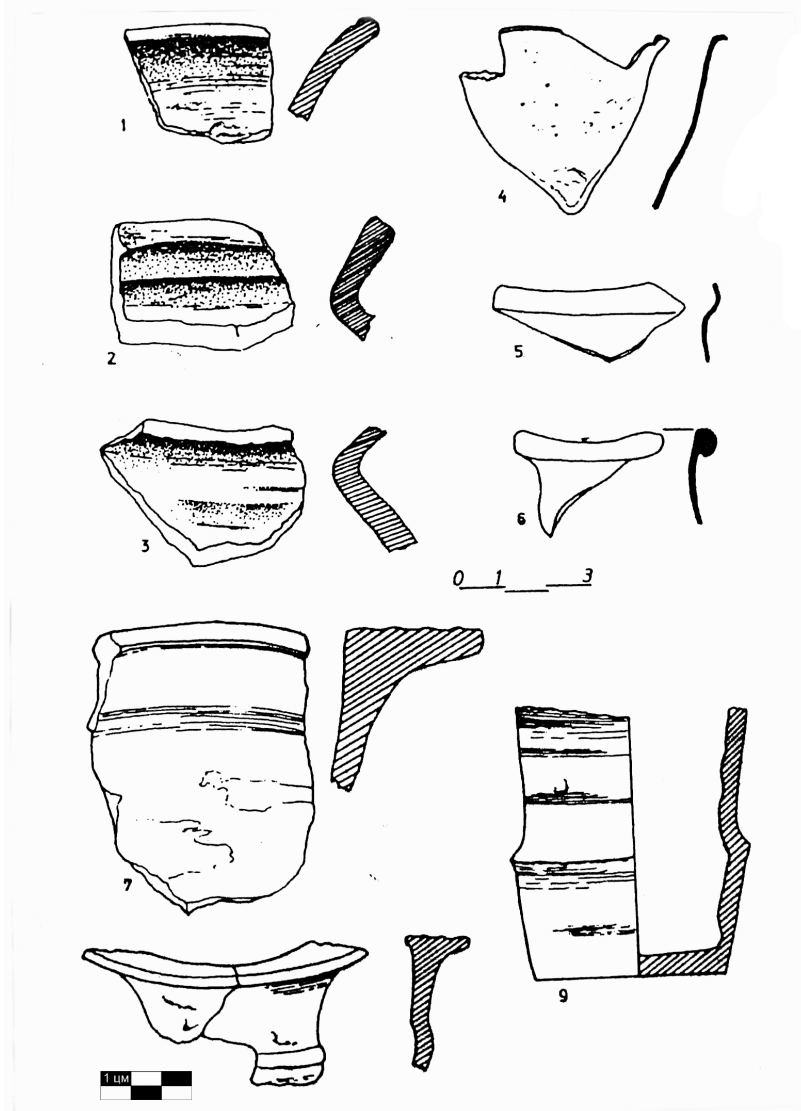
Do kraja XVI veka Vojlovica je zabeležena više puta. U turskom katastarskom defteru iz 1566/67. godine navodi se da u to vreme manastir sa crkvom Sv. arhandela kod Pančeva nastanjuju tri monaha koji isplaćuju porez carskoj blagajni (Matić 1988: 7).

U jednom vojlovačkom mineju iz 1567. godine monah Kozma je zabeležio: "Zapovešću gospodina igumana vojlovačkoga kir-Save od hrama Svetoga Arhistratiga Mihaila, zvanoga Vojlovica, blizu velike varoši Pančeva, završi se ova sveta i Božanstvena knjiga zvana Mesečnik za januar u leto postanja 7075, a od rođenja Hrista 1567" (Miljković 2002: 26).

Knjiga "Skazanije o Svetoj gori Atonskoj", sa kraja XVI ili početka XVII veka vezuje se za manastir Vojlovica i čuva se u Sofijskoj Narodnoj biblioteci (Matić 1988: 7).

Sačuvan je podatak sa početka XVII veka po kojem je u to vreme u manastiru postojala monaška škola. Oko polovine XVII veka nastao je sledeći zapis: "Ovaj prolog kupio sam ja grešni Ananije jeromonah studeničanin, od vladike Josifa vlaškozemskoga za deset groša, godine 1652, meseca avgusta, u manastiru Vojlovici" (Matić 1988: 7).

Iz 1672. godine potiče zapis iz jednog Službenika po kojem je ovu knjigu poklonio manastiru Vojlovici ktitor Pamfutije, protisindel tadašnjeg mitropolita u Trgovištu (Matić 1988: 7).



Slika 2.
Pokretni arheološki
nalazi (XV-XVI vek).
Prema: Brmbolić
1997.

Figure 2.
Movable
Archaeological finds
(XV-XVI century).
According to:
Brmbolić 1997.

U XVII veku pominje se vojlovački iguman Viktor sa devetnaest jeromonaha. Sa kraja XVII ili početka XVIII veka potiče pečat sa natpisom: "Ovo je pečat manastira Vojlovice, hram svetih Arhadela" (Matić 1988: 7).

Popis pravoslavnih manastira u Banatu obavljen je 1771. godine. Samu crkvu manastira Vojlovice ovaj popis ne opisuje, ali se dosta govori o pet zgrada koje su okruživale crkvu (Matić 1973: 158).

Iguman Joanikije Miljković 1796. godine postaje nastojatelj manastira. On je napisao monografiju manastira u kojoj navodi: "Za manastir ovaj zvani Vojlovica govori se da ga stari sazidahu, to jest despot

Stefan Lazarević, leta Gospodnjega 1383; a od toga vremena pa do leta 1530. u kakvom je stanju manastir bio, to samo Sami najviši Upravitelj sveg kruga zemaljskoga zna, jer nikakvih svedočanstava o tome nema” (Miljković 2002: 26).

Diskusija

Arheološka iskopavanja koja su vršena na lokalitetu, istorijski izvori i podaci nisu ustanovili tačno vreme nastanka manastira. Narodna predanja govore o tome da je manastir osnovan krajem XIV i početkom XV veka za vreme vladavine despota Stefana Lazarevića. Ilarion Ruvarac osnivanje manastira vezuje za period XVI veka i smatra da je manastir Vojlovica podignut u isto vreme kada su podignuti mnogi manastiri severno od Save i Dunava koje su osnovali srpski kaluđeri. Istraživanjima Dimitrija Ruvarca utvrđeno je da je despot Stefan u to vreme imao oko trinaest, četrnaest godina stoga nije bilo moguće da na teritoriji Ugarske države podigne zadužbinu tokom XIV veka (Matić 1973: 153). Vladimir Mošin smatra da je manastir mogao da bude osnovan 1405. godine, kada je despot Stefan izdao šest povelja za osnivanje manastira među kojima su i manastiri Vodica i Tismana u Rumuniji. Sa sigurnošću se može reći da je manastir nastao pre prve polovine XVI veka. Ovo tvrđenje je zasnovano na zapisu koji se nalazi u “Zborniku” Božidara Vukovića i zapisu monaha Kozme iz jednog pančevačkog mineja. Iguman Joanikije Miljković je u monografiji manastira zapisao da je manastir 1716. godine pretrpeo velika razaranja od strane Turaka koji su se povlačili iz ovih krajeva i da je crkva tom prilikom bila uništena. Takođe, navodi da je moguće da su tada mogla biti spaljena ktitorska i priložnička dokumenta (Miljković 2002: 28). Rezultati arheoloških iskopavanja koji su vršeni u manastiru nisu potvrdili XIV vek kao vreme nastanka manastira. Prilikom iskopavanja u crkvi manastira pronađeni su temelji četiri poda i tragovi živopisa. Arheolozi smatraju da se prva faza izgradnje crkve vezuje za XV vek i ona je praćena izradom fresko-živopisa, za koji se pokazalo da su mišljenja o vremenskom nastanku različita. Slikari konzervatori su nakon čišćenja slojeva živopisa došli do zaključka da najstariji sloj treba datovati u XV ili prvu polovinu XVI veka, dok postoji i mišljenje da najstariji sloj fresko-živopisa treba datovati u XVII ili XVIII vek. Arheološka iskopavanja i konzervatorsko-restauratorski radovi su konstatovali da su mlađi i najnoviji sloj izrađeni u periodu između XVII i XVIII veka, na osnovu čega se može zaključiti da je najstariji sloj izrađen pre XVII veka i da je sasvim moguće da potiče iz XV ili prve polovinu XVI veka, a samim tim što odgovara najstarijem temelju. Nalazi koji, takođe, vreme nastanka manastira vezuju za XV i XVI vek su fragmenti keramike iz XVI veka i fragment kaljeve peći za koji se pouzdano zna da je korišćen tokom XV

veka. Iskopavanjima manastirske nekropole nije pronađen nijedan skelet koji datira iz XV ili XVI veka. Moguće je da je većina grobova unuštena prilikom izgradnje industrijskih postrojenja jer su prilikom iskopavanja nekropole nađene razbacane ljudske kosti koje su najviše pripadale razorenim grobovima. Ova činjenica otežava istraživanja i rezultate koji bi mogli da ukažu i na vreme nastanka manastira. Pored nekropole, javlja se i problem manastirskih konaka. U blizini postojećeg konaka iz XX veka, konstatovan je konak iz XVIII veka koji je građen iz tri faze. Uz severni deo konaka, arheolozi su pronašli dve monaške ćelije. U istorijskim podacima je zabeleženo i postojanje treće monaške ćelije koja nije pronađena. Postoji mogućnost da se tragovi treće monaške ćelije nalaze u delu manastira koji nije istražen ili da je ova ćelija uništena prilikom razaranja manastira. Arheološki rezultati nisu konstatovali konake iz XV i XVI veka iako su prilikom iskopavanja podruma pronađeni tragovi prvog i drugog sloja živopisanja crkve i konstatovano je da je konak podignut na temeljima starog objekta što može dovesti do zaključka da se radi o manastirskom konaku iz XV ili XVI veka. Jedan od problema istraživanja je arhitektura crkve, koji bi mogao delimično da usmeri istraživanja i stilovima gradnje podobnije predstavi sliku o vremenu nastanka manastirskog kompleksa. Crkva manastira Vojlovice je jednobrodna građevina sa velikom dužinom broda (slika 3). Zbog svoje jednostavne arhitekture pojedini istraživači su smatrali da je crkva izgrađena u XVIII veku. Najstariji istočni deo crkve odgovara tipu kasnosrednjovekovnih crkava, koje su u našim krajevima zidane tokom XVI i XVII veka (Matić 1973: 162). Osnova crkve manastira je rađena u raškom graditeljskom stilu (slika 1). U raškom stilu u Srbiji se počinju graditi jednobrodne crkvene građevine sa jednom ili više kupola koje nose pilastri pred kraj XII veka. U ovim građevinama oltar je naglašen, naos je odvojen od narteksa, apsida je polukružna a podovi su uglavnom od kamena, ponekad od opeke (Nenadović 1980: 36). U prvoj polovini XVI veka na ovoj teritoriji je nastao niz spomenika kao što su manastiri Velika Remeta, Šemljug, Mesić i Kusić koji su po tipu osnove u tradiciji raške graditeljske škole kao i manastir Vojlovica (Matić 1973: 167). Jednobrodnu građevinu sa kubetom i pravougaonim pevnim prostorima, kao i kod manastira Vojlovice, imali su i fruškogorski manastiri Divša, Kuveždin, Šišatovac, Stari Jazak, Vrdnik i Kovilj (Matić 1973: 167). Pored raške arhitekture u manastiru Vojlovici, uticaj moravske arhitekture je vidljiv na bočnim fasadama (Matić 1973: 167). U ovom stilu crkve se počinju graditi pred kraj XIV veka. Srednji delovi fasada kao dekorativne elemente imaju po jedan niz polukružnih arkada, izvedenih plitkim ispuštanjem opeka i obradom u malteru (Matić 1973: 167). Spoljašnji i unutrašnji zidovi starijeg dela crkve i Pajsijeve priprate povezani su i usaglašeni mnogim elementima. Spolja su

vezani arkadnim nizovima, a unutra jednoobraznim daščanim svodom koji je izveden nad dugačkim brodom. Verovatno je u XVIII veku velik broj naših manastirskih crkava severno od Save i Dunava imao ovako izvedeni svod. On je sačuvan jedino u Vojlovici i priprati manastira Petkovica. Veliki broj crkava u rumunskom Banatu iz XVIII veka ima ovakav svod kao što su manastir u Novom Bečeju, Podporanj, Idoš, Srpska Crnja, u Rumuniji Lukarevac, Čanad, Gad i Dežan (Matić 1973: 169). Uticaji raške i moravske arhitekture su značajni za proučavanje manastira Vojlovice zbog sagledavanje istorije naše arhitekture, a prvenstveno zbog toga što se na osnovu istraživanja stilova gradnje i crkava koje su pored Vojlovice građene u ovim stilovima mogu doneti zaključci i o samom nastanku crkve manastira Vojlovica. Manastiri koji su po tipu osnove isti kao i Vojlovica podignuti su tokom XV i prvom polovinom XVI veka. Ktitori su uglavnom bili Brankovići ili srpski monasi koji su pobegli od Turske najezde. Tadašnja oblast Vojvodine je bila pod teritorijom ugarske države, ali su srpski despoti imali svoje županije na ovim prostorima kao što su bile vukovska, sremska, krašovska, bačka, tamiška i kovinska županija koja je obuhvatala veći deo današnjeg Banata (Ćirković 1982: 316). Postoji mogućnost da je manastir Vojlovica osnovan od strane srpskih despota koji su tokom XV veka vladali županijama koje su nasledili Brankovići nakon smrti despota Stefana Lazarevića. Problem istraživanja je i ukidanje manastirskog kompleksa. U XVIII veku u Banatu su ukinuti mnogi manastiri, pa je ovo ukidanje pogodilo i manastir Vojlovicu. Spor se vodio oko nastanka manastira i veličine poseda. Komisija dolazi u manastir 1755, 1759. i 1765. godine da bi izmerila granice i posede koje je manastir posedovao (Matić 1973: 157). Manastiru su pripadale oranice, pašnjaci i šume od kojih je jedan deo oduzet. U toku Prvog svetskog rata, manastir je od 1914. godine bio zatvoren pune dve godine (Matić 1988: 11). Konačno zatvaranje manastira je usledilo 1964. godine kada su oko manastira, na njegovim posedima, izgrađena postrojenja Rafinerije nafte Pančevo.

Zaključak

Na osnovu analize do sada publikovanih rezultata arheoloških iskopavanja, arhitekture manastira i pisanih istorijskih izvora može se ustanoviti da je malo verovatno da je manastir osnovan u XIV veku, pa samim tim teško da je ktitor manastira mogao biti despot Stefan Lazarević. Najstariji pronađeni temelji su živopis crkve, pokretni nalazi, kao i prvi istorijski pomeni manastira koji su po arhitekturi slični manastiru Vojlovici, a uglavnom potiču iz XV ili početka XVI veka ukazuju na to da je ovaj manastir osnovan u periodu s kraja XV i početka XVI veka pod ktitorstvom srpskih despota koji su vladali županijama severno od Save i Du-

Slika 4.
Crkva Svetih
arhandela Mihaila i
Gavrila u manastiru
Vojlovica (Matić
1973)



Figure 4.
St. Archangels
Michael and Gavril's
Church in Vojlovica
Monastery (Matić
1973)

nava. Doduše, iskopavanjima nisu pronađeni grobovi i konaci koji bi mogli da potvrde ovu pretpostavku. U svakom slučaju, sasvim je sigurno da je manastir nastao pre XVII veka. Moguće je da su grobovi i konaci stradali tokom velikih razaranja, izgradnjom fabričkih postrojenja ili da se nalaze u delu manastira u kome nisu vršena arheološka iskopavanja.

S obzirom na to da je manastir Vojlovica jedan od najstarijih manastira na teritoriji Vojvodine i da je proučavanje manastirskog kompleksa od posebnog značaja za arheološka i istorijska istraživanja trebalo bi mu posvetiti mnogo više pažnje, tim pre što je godinama zapostavljen zbog blizine Rafinerije nafte Pančevo u čijem je okruženju. Nadam se da će neka naredna istraživanja i arheološka iskopavanja biti primerena ovako važnom arheološkom spomeniku.

Zahvalnost. Želela bih da se zahvalim arhitekti Dimitriju Marinkoviću koji mi je omogućio odlazak u manastir Vojlovicu i zajedno sa arheologom Majom Živković pomogao pri izboru literature.

Literatura

Bmbolić M. 1994. Porta manastira Vojlovice. *Glasnik društva konzervatora Srbije*, 18: 107-109.

- Bmbolić M. 1995. Manastir Vojlovica arheološka iskopavanja 1994. godine. *Glasnik društva konzervatora Srbije*, 19: 125-126.
- Bmbolić M. 1997. Manastir Vojlovica u svetlu novih arheoloških istraživanja. *Glasnik SAD*, 13: 241-251.
- Jovanović M. 2000. Srpski manastiri u Banatu. Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture Vojvodine
- Kalić J. 1982. Veliki preokret, nemirno doba. U *Istorija srpskog naroda*, tom II. Beograd: Srpska književna zadruga, str. 64-75.
- Kostić Z. 1987. Arheološka istraživanja u Crkvi manastira Vojlovice 1984. godine. *Grada za proučavanje spomenika kulture Vojvodine* XIV: 19-24.
- Kostić Z. 1988. Arheološka istraživanja u Crkvi manastira Vojlovica. U *Konzervatorsko-restauratorski radovi na crkvi manastira Vojlovica-katalog izložbe*. Pančevo: Narodni muzej Pančevo, str. 19-21.
- Matić V. 1973. Manastir Vojlovica. *Zbornik za likovne umetnosti*, 9: 151-171.
- Matić V. 1988. Arhitektura vojlovačke crkve. U *Konzervatorsko-restauratorski radovi na crkvi manastira Vojlovica-katalog izložbe*. Pančevo: Narodni muzej Pančevo, str. 5-13.
- Matić V. 1988: Istorija Manastira Vojlovica. U *Konzervatorsko-restauratorski radovi na crkvi manastira Vojlovica-katalog izložbe*. Pančevo: Narodni muzej Pančevo
- Miljković J. 2002. *Povest opštežiteljnoga manastira Vojlovice*-fototipsko izdanje. Pančevo: Istorijski arhiv Pančevo.
- Nenadović S. 1980. *Arhitektura u Jugoslaviji od IX-XVIII veka*. Beograd: Naučna knjiga
- Raičević S. 1992. O zidnom slikarstvu manastira Vojlovice iz tridesetih godina XVIII veka. *Saopštenja XXIV*: 263-273.
- Ćirković S. 1982. Kretanje prema severu. U *Istorija srpskog naroda*, tom II. Beograd: Srpska književna zadruga, str. 314-330.

Tamara Pavlović

Archaeological-Historical Interpretation of Vojlovica Monastery

This paper presents the results of the archaeological-historical interpretation of Vojlovica monastery, situated in south Banat in the town of Pančevo within the industrial circle of Pančevo's refinery. According to legends, the monastery was built at the end of the XIV and beginning of the XV century by Despot Stefan Lazarević, a son of Prince Lazar. Archaeological excavation and historical data did not confirm that this was the period when the monastery was founded. Beside this problem, the problems about monk dormitories, barrows and church architecture ap-

peared. Based on the oldest found floor and fresco-paintings in the church, movable archaeological finds, first historical data and monasteries which have the same architecture as Vojlovica monastery, I can determine that the monastery was built in the period at the end of the XIV and beginning of XV century by Serbian despots who ruled countries north of the rivers Sava and Danube. During the excavation graves and buildings for monks from the XV and XVI century were not found, and it is possible that graves and these buildings were destroyed during the wars, constructions of factories, or that they are in the part of the monastery where we did not perform archaeological exploration. Vojlovica monastery is one of the oldest archaeological monuments of Vojvodina and it is a symbol of history of Serbian people, and I hope that this exploration will draw attention to this important archaeological monument.

